

ПОЛІТИЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ (1960-ті рр.)

Ігор Довжук

POLITICIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE CREATIVE INTELLIGENTSIA OF UKRAINE (1960s)

Igor Dovzhuk

The article examines the politicization of the cultural and educational activities of the creative intelligentsia of Ukraine in the 60s of the last century. It is noted that the general atmosphere of the considered era was the awakening of national consciousness in the field of creative intelligence. In a state where terror became a means of state policy, the very fact of the emergence of political dissidence was a phenomenal phenomenon. The regime introduced a whole system of the most ingenious means of neutralizing the opposition: surveillance, various provocations, as well as special psychiatric hospitals, traditional prisons and camps. However, all these means did not justify themselves. State terror only intensified political resistance, as the trials united and crystallized its core, strengthened the beliefs and tasks of Ukrainian dissidents.

The dissidents agitated society, caused a conflict of worldviews, which was an outstanding achievement under the conditions of general unanimity. Their views can be accepted or denied, but do not ignore the reaction to the fact of their conscious self-sacrifice. With their position, the dissidents challenged the general mass, which had come to terms with its position, the system, which imposed its rules on every cell of the social organism.

Against the background of the All-Union dissident movement, the defining feature of Ukrainian became the emphasis on the position that human rights cannot be fulfilled without ensuring the rights of the nation. Among the representatives of the creative intelligentsia of Ukraine, who have put forward a number of political conditions since the early 1960s, a special place belongs to the representatives of the Donetsk region.

Keywords: creative intelligentsia, writers, poets, culture, politicization, dissident movement.

Культурництво, що зародилось як течія з початком реформ М. Хрущова, із середини 1960-х рр. почало отримувати політичне забарвлення. Творча інтелігенція мала за мету популяризацію здобутків літератури і мистецтва в народі, вивчення і пропаганду вітчизняної історії, виступала проти сталих ідеологічних штампів «соціалістичного реалізму». Після XXII з'їзду КПРС, який був проведений 17–31 жовтня 1961 р. і в черговий раз підкреслив курс на подальшу русифікацію союзних республік, літератори і митці стали на захист рідної мови. З цього періоду розпочинається політизація діяльності творчої інтелігенції.

Розгляданому питанню у своїх працях так чи інакше приділяли увагу О. Бажан, В. Баран, Г. Васильєв, Г. Герасимова, І. Довжук, Г. Сергієнко та інші дослідники. Так, у монографії «Творча інтелігенція Донбасу в 50–60-х рр. XX ст.» зазначено, що за час панування тоталітарної системи зміни відбулися і в суспільно-культурному житті України, з якого були вилучені такі складові духовності, як історична пам'ять, релігійна свідомість, пройшла заміна їх ідеологічними догмами, що завдало українській культурі невіправних утрат, складних деформацій. Поряд із цим, українська література і мистецтво розвивались, велись плідні новаторські пошуки (Довжук, Сергієнко 2012).

Мета статті – розглянути процес політизації культурно-просвітницької діяльності творчої інтелігенції України в 1960-х рр.

Мовний чинник – один з основних інструментів асиміляційної політики радянського керівництва. Політика «злиття націй», яку проголосив М. Хрущов, викликала протести в середовищі

творчої інтелігенції, у зв'язку з чим 11–15 лютого 1963 р. відбулась наукова конференція з питань культури української мови, на якій обговорювались питання її загального стану. Йшлося про те, що двомовність нації – це вигадка, що в кожного народу є тільки одна рідна мова. Виступаючі ставили питання про поширення української мови у всіх сферах громадського і державного життя, і з цією метою порушували клопотання перед ЦК Компартії та урядом республіки (Баран 1992, с. 30).

Промова М. Хрущова на XX з'їзді КПРС, що відбувся у Москві 14–25 лютого 1956 р., стала поштовхом для переосмислення суспільством свого ставлення не тільки до Й. Сталіна, але й до всього пройденого країною етапу, коли він стояв на чолі партії й держави. Збори з обговоренням матеріалів з'їзду відбувались бурхливо, особливо у творчих організаціях, закладах вищої освіти, наукових установах. Через специфіку своєї професії представники творчої інтелігенції чіткіше за інших уловлювали ті критичні настрої, які кружляли в повітрі.

Так, на зборах парторганізації Спілки радянських письменників України О. Корнійчук¹ у своїй доповіді висловив думку про те, що свого часу низка творчих працівників України були неправильно звинувачені в українському націоналізмі. Він порушив питання про неправильну критику поета В. Сосюри за його вірш «Любіть Україну» та наголосив на необхідності вибачитись перед В. Сосюрою за критику. Письменники М. Шумило², В. Козаченко³, Є. Кротевич⁴, А. Малишко⁵ та інші вимагали видання творів О. Олесь⁶, І. Микитенка⁷, В. Блакитного⁸ та реабілітації цих письменників. Також лунали вимоги реабілітувати письменників-націоналістів Б. Антоненко-Давидовича⁹, Г. Косинку¹⁰, М. Куліша¹¹.

Особливо налякали партійне керівництво вимоги поетів Л. Вишеславського¹² та А. Малишка. У доповіді секретаря Київського міськкому КПУ М. Синиці першому секретарю ЦК КПУ О. Кириченку¹³ про них говорилось таке: «Поет Вишеславський, враховуючи положення, що Київська Русь була колискою трьох братніх народів і що всі ці народи рівні між собою, виказував думку, що треба покінчити з поясними поклонами російському народові, підкреслюючи, що український народ не менш великий ніж російський» (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, арк. 60–61). А. Малишко казав про те, що за вказівкою тов. Кагановича в Україні було репресовано декілька тисяч осіб; він дозволив собі на зборах сказати, що треба не ставити зверху вождя українського народу, а треба по-справжньому обирати навіть секретаря ЦК. Однак незабаром, під тиском партійного керівництва, А. Малишко змушений був «визнати припущену помилку, дати політичну оцінку своїм антипартійним твердженням» (ЦДАГО України, арк. 51).

Не менш активно проходили партійні збори і в Спілці радянських художників України. Своім виступом тут також відзначився О. Корнійчук, який порушив питання про те, що художники А. Петрицький¹⁴ і В. Касіян¹⁵ у 1937 р. неправильно були звинувачені в українському націоналізмі. На його думку, художникам треба переглянути справу І. Падалки¹⁶ і В. Седляра¹⁷, які тоді

¹ Корнійчук Олександр Євдокимович (1905–1972) – громадський діяч, драматург, публіцист.

² Шумило Микита Михайлович (1903–1982) – український прозаїк, сценарист і перекладач.

³ Козаченко Василь Павлович (1913–1995) – український письменник.

⁴ Кротевич Євген Максимович (1884–1968) – український письменник та драматург.

⁵ Малишко Андрій Самійлович (1912–1970) – український поет, перекладач, літературний критик.

⁶ Кандиба Олександр Іванович (1878–1944) – український письменник, поет, драматург, представник символізму. Свої твори публікував під псевдонімом Олександр Олесь.

⁷ Микитенко Іван Кіндратович (1897–1937) – український письменник і драматург.

⁸ Блакитний Василь (1894–1925) – український революційний діяч і письменник.

⁹ Антоненко-Давидович Борис Дмитрович (1899–1984) – український письменник, перекладач. Репресований 1935 р., звільнений та реабілітований у 1957 р.

¹⁰ Косинка Григорій Михайлович (1899–1934) – український письменник, перекладач.

¹¹ Куліш Микола Гурович (1892–1937) – український письменник, режисер, драматург, громадський діяч, педагог.

¹² Вишеславський Леонід Миколайович (1914–2002) – поет, літературознавець, перекладач.

¹³ Кириченко Олексій Іларіонович (1908–1975) – партійний і державний діяч.

¹⁴ Петрицький Анатолій Галактіонович (1895–1964) – український живописець.

¹⁵ Касіян Василь Ілліч (1896–1976) – український художник, графік. Народний художник СРСР (1944 р.), академік Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.), Герой Соціалістичної Праці (1974 р.).

¹⁶ Падалка Іван Іванович (1894–1937) – український художник. Розстріляний 13 липня 1937 р. Реабілітований 1 лютого 1958 р.

¹⁷ Седляр Василь Теофанович (1899–1937) – український художник, митець-монументаліст. Розстріляний 12 липня 1937 р. Реабілітований 1 лютого 1958 р.

ж були репресовані як послідовники націоналістичного напрямку в образотворчому мистецтві, відомого під назвою «бойчукізм» (ЦДАГО України, арк. 62).

Суспільно-політичне значення ХХ з'їзду КПРС полягало в тому, що люди вперше за тривалі роки вимушеного мовчання дістали можливість вільно говорити про наболіле.

Проте численні недомовки, які містилися в хрущовській промові, викликали значну кількість запитань. Багато представників інтелігенції чудово розуміли, що всі попередні злочини тоталітаризму не можна звести до діяльності однієї особи (ЦДАГО України, арк. 6). Лунали й критичні відгуки на адресу членів Комуністичної партії. Наприклад, інженер Київського аеропорту Аксельруд, безпартійний, говорив: «Нам, безпартійним, ще абияк, ми, звичайно, переживемо, нас це хвилює, але нам хоч не так соромно. А як це членам партії? Їм повинно бути соромно! Стільки років усі це бачили, чули, знали, що на їхніх очах убивають невинних людей, і мовчали, голосували «за», а коли й виступали з промовами або статтями, то обов'язково починали й кінчали їх молитвою: «Слава великому Сталіну...» (ЦДАГО України, арк. 74).

Чимало представників української інтелігенції були сповнені надій на докорінні перетворення в житті партії і країни, вважали, що будуть вироблені гарантії, які б виключали можливість повторення злочинів, вчинених Й. Сталіним.

У відстоюванні й розвитку ідей, закладених у рішеннях ХХ з'їзду партії, у пошуках шляхів оновлення радянського суспільства передова суспільна думка, у тому числі чимало представників творчої інтелігенції, нерідко йшли далі, ніж ті, хто стояв на чолі партії і держави. Цей факт у той період не міг бути правильно усвідомлений більшістю керівництва на чолі з М. Хрущовим і через невисокий рівень політичної культури, і через тісний, кровний зв'язок з тією системою, яка його виростила. Українська інтелігенція відчувала постійний тиск, зазнавала приниження, перебувала під «пильним оком» партійно-державного апарату.

Так, у довідці про недоліки ідейно-політичного характеру в деяких творах, які готувалися до друку, поданій до ЦК Компартії України від голови Державного комітету Ради Міністрів УРСР з преси Івана Марковича Педанюка, критикувалися окремі висловлювання з приводу «культу особи» Й. Сталіна. Це стосувалося, зокрема, роману Ю. Мушкетика¹⁸ «Крапля крові», повісті В. Добровольського¹⁹ «Серпень, падають зорі», роману П. Загребельного²⁰ «День для прийдешнього». Після ознайомлення з цими творами в ЦК Компартії України висновки І. М. Педанюка підтвердилися. Завідувач ідеологічним відділом Г. Шевель зазначав, що ці автори відійшли від пояснень причин «культу особи» Й. Сталіна, даних у рішеннях ХХ з'їзду КПРС.

Перший відкритий документ партії з питання, яке мало принципове значення і хвилювало все суспільство, був прийнятий тільки через чотири місяці після з'їзду – 30 червня 1956 р. Це постанова ЦК «Про подолання культу особи та його наслідків», яка фактично закрила можливість для обговорення проблеми «культу особи», тоді офіційна версія стала обов'язковою. Висловлювання власних суджень із приводу даної проблеми було неприйнятним.

Усе ж культурне й інтелектуальне життя країни максимально пожвавилось у межах радянської системи.

У середовищі творчої інтелігенції відбувся стихійний неконтрольований владою процес переоцінки цінностей. Зріс інтерес до «розстріляного відродження» 1920-х рр., творчості М. Куліша, М. Хвильового²¹, М. Бойчука²² та ін. Українська інтелігенція відкрила цілий шар національної культури високої якості, що кардинально вплинуло на її свідомість, і з'явилась точка відліку, система творчих критеріїв і координат, власні, не запозичені зразки, на які варто було орієнтуватися.

Не менш важливим для формування позицій молодшого покоління української інтелігенції був вплив західної культури. В Україні з'явилися твори Ернеста Хемінгуея (1899–1961), Антуана де Сент-Екзюпері (1900–1944), Еріха Марії Ремарка (1898–1970), Франца Кафки (1883–1924). Художники заново відкривали Винсента Віллема ван Гога (1853–1890), Амадео Модільяні (1884–1920), модерністів. Ближче знайомство з ними відродило інтерес до власної культури, її багатств. Виникла потреба знайти своє місце не поруч з культурою «старшого брата», а в контексті всіх світових культур, передусім західної.

¹⁸ Мушкетик Юрій Михайлович (1929–2019) – український письменник. Герой України (2009 р.).

¹⁹ Добровольський Володимир Анатолійович (1918–2003) – український поет і прозаїк.

²⁰ Загребельний Павло Архипович (1924–2009) – український письменник. Герой України (2004 р.).

²¹ Хвильовий Микола (1893–1933) – український прозаїк, поет, публіцист, один із основоположників пореволюційної української прози.

²² Бойчук Михайло Львович (1882–1937) – український художник, маляр-монументаліст. Член НТШ (з 1912 р.), УНТ (з 1917 р.). Один із засновників монументального мистецтва України.

На цьому суспільно-політичному, культурному, інтелектуальному тлі відбувалося формування нової генерації творчої інтелігенції, яка почувалась справді вільною від старих догм і стереотипів, і це почуття її представники намагались реалізувати у своїй творчості.

Лібералізація суспільства мала позитивне значення для розвитку української літератури. У цей час були написані «Зачарована Десна» і «Поема про море» О. Довженка, «Гомоніла Україна» П. Панча²³ і «Вир» Г. Тютюнника, поетичні збірки М. Рильського, В. Сосюри та ін. Особлива роль у літературному процесі належала молодим митцям, які внесли свіжий струмінь в українську культуру. Творча молодь стрімко увійшла в літературу, вона виступила проти фальшу та єлейності в зображенні радянської дійсності. Прагнула зламати шаблони і знайти нові зображувальні форми, переступити через одномірне, одноколірне, догматичне сприйняття світу.

Крім літератури, пошкваллення в національно-культурному житті викликало зростання інтересу в суспільстві до театрального мистецтва: протягом 1958–1965 рр. кількість глядачів у театрах республіки зросла з 14,3 до 15,5 млн за рік. Багатьох приваблювало мистецтво таких майстрів сцени, як В. Добровольський²⁴, Н. Ужвій²⁵, Ю. Лавров²⁶, Є. Пономаренко²⁷, М. Романов²⁸, К. Хохлов²⁹. Традиції Леся Курбаса³⁰ творчо наслідували його учні – режисери М. Крушельницький³¹, Б. Тягно³², В. Склярєнко³³ та ін.

«Відлига» торкнулася і кіномистецтва України, яке, попри ідеологічний тиск, прагнуло зберегти національну самобутність і колорит. Творчі принципи О. Довженка знайшли свою реалізацію в роботі І. Савченка «Тарас Шевченко», екранізації української театральної класики («Украдене щастя», «Назар Стодоля», «Мартин Боруля»), фільмах на історичну тему («Ярослав Мудрий», «Устим Кармелюк», «Легенда про княгиню Ольгу» та ін.). Світове визнання здобули кінорежисери С. Параджанов, Ю. Ілленко³⁴, М. Мащенко³⁵, актори Ю. Шумський³⁶, Г. Юра³⁷, К. Степанков³⁸, І. Миколайчук³⁹, Н. Наум⁴⁰, М. Гринько⁴¹ (Українська інтелігенція під судом КДБ 1970, с. 212–215; Баран 1996, с. 327–329).

У грудні 1956 р. ЦК КПРС поширив закритого листа під красномовною назвою «Про посилення політичної роботи партійних організацій у масах і припинення вилазок антирадянських

²³ Панч Петро Йосипович (1891–1978) – український письменник.

²⁴ Добровольський Віктор Миколайович (1906–1984) – український актор. Народний артист СРСР (1960 р.).

²⁵ Ужвій Наталія Михайлівна (1898–1986) – українська акторка театру і кіно.

²⁶ Лавров Юрій Сергійович (1905–1980) – український актор, народний артист УРСР, народний артист СРСР (1960 р.).

²⁷ Пономаренко Євген Порфірович (1909–1994) – український актор. Народний артист СРСР (1960 р.). Лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1971 р.).

²⁸ Романов Михайло Федорович (1896–1963) – український актор, режисер. Народний артист СРСР (1951 р.).

²⁹ Хохлов Костянтин Павлович (1885–1956) – актор і режисер. Народний артист СРСР (1944 р.). У 1938–1954 рр. художній керівник Київського драматичного театру імені Лесі Українки.

³⁰ Курбас Лесь (1887–1937) – український режисер, актор, теоретик театру, драматург, публіцист, перекладач. Народний артист УРСР (1925 р.).

³¹ Крушельницький Мар'ян Михайлович (1897–1963) – режисер, актор, народний артист СРСР (1944 р.), професор, один із фундаторів українського театру.

³² Тягно Борис Хомич (1904–1964) – український режисер школи Леся Курбаса. Народний артист УРСР (1954 р.).

³³ Склярєнко Володимир Михайлович (1907–1984) – актор, театральний педагог, теоретик і практик української режисури, народний артист УРСР.

³⁴ Ілленко Юрій Герасимович (1936–2010) – український політик, кінооператор («Тіні забутих предків»), кінорежисер («Криниця для спраглих», «Вечір напередодні Івана Купала», «Білий птах з чорною ознакою», «Легенда про княгиню Ольгу»), сценарист («Мрії і жити», «Лісова пісня» – усього 47 кіносценаріїв).

³⁵ Мащенко Микола Павлович (1929–2013) – український кінорежисер, сценарист, письменник.

³⁶ Шумський Юрій Васильович (1887–1954) – український актор різноманітного плану, народний артист СРСР (1944 р.).

³⁷ Юра Гнат Петрович (1888–1966) – український театральний режисер, актор театру і кіно. Народний артист УРСР, народний артист СРСР (1940 р.).

³⁸ Степанков Костянтин Петрович (1928–2004) – український актор.

³⁹ Миколайчук Іван Васильович (1941–1987) – український кіноактор, кінорежисер, сценарист.

⁴⁰ Наум Наталія Михайлівна (1933–2004) – українська кіноакторка, народна артистка УРСР (1974 р.).

⁴¹ Гринько Микола Григорович (1920–1989) – український актор.

ворожих елементів». По всій країні пройшли партійні збори, на яких обговорювалися установи, що були дані в листі. Представники інтелігенції, які виступали із нестандартною точкою зору, нерідко потрапляли до лав «очорнителів».

У Радянському Союзі термін «дисидентство» увійшов до наукового обігу наприкінці 1960-х рр., але самі дисиденти (учасники «руху опору») з'явилися з кінця 1950-х – початку 1960-х рр., коли на Сході і Заході України почали діяти підпільні групи, серед яких виділялась очолена Л. Лук'яненком⁴² «Група юристів». Складовою частиною дисидентства був правозахисний рух, один із напрямків якого асоціюють із виникненням уже в 1970-х рр. Гельсінських груп. Основними завданнями українських дисидентів, окрім захисту прав людини, що становив основну мету правозахисників, стало відстоювання національно-культурних та релігійних свобод.

Національно-культурне відродження, яке всіляко пригнічувалось офіційними структурами, відбувалось усупереч усім перешкодам. Завдяки стійкості його учасників та їхньої активної діяльності відбувався процес активного навернення до української національної культури представників різних верств суспільства, визрівало середовище національно свідомих, переконаних у своїй правоті подвижників. Серед них було багато представників творчої інтелігенції. Зерна цього національного пробудження невдовзі дали паростки в їхній творчості. Це знайшло своє відображення у зародженні мистецького нонконформізму⁴³.

Мистецький нонконформізм на теренах України мав свої особливості, а саме: був організованим явищем, носив локальний, стихійний характер; функціонував у несприятливих умовах⁴⁴; набував ознак національно-культурного характеру (Довжук, Сергієнко 2012, с. 48).

Зазначимо, що спочатку шістдесятники здебільшого були лояльними радянськими громадянами. Їхня віра в людину й любов до людини втілювалися насамперед у безмежно щирій любові до України, вірі в непоборну силу її народу, його провідну місію. Тому у своїх виступах і публікаціях І. Світличний, Є. Сверстюк, І. Дзюба⁴⁵ не дуже голосно, але іронічно й доволі критично оцінювали методологію соціалістичного реалізму. Поезії В. Симоненка⁴⁶ несли якийсь особливий новітній «шевченківський» дух. Популярність В. Симоненка та І. Драча⁴⁷ виходила за межі усталеного й викликала роздратування в офіційних колах. Зіткнення шістдесятників із системою було неминучим. Назрівав відкритий конфлікт із режимом. Тим паче, що на той час шістдесятництво вже гуртувалося не тільки довкола приватних «кухонних» осередків, але й в офіційно зареєстрованих громадсько-культурних організаціях – зі статутом, «керівними органами», плановими заходами. У Києві це був Клуб творчої молоді «Сучасник», у Львові – «Пролісок», імпульсом до створення якого став творчий візит до галицької столиці І. Дзюби, М. Вінграновського⁴⁸ та І. Драча 1962 р. Тут збиралися, щоб обговорити мистецькі й громадські питання, послухати гарну поезію і музику тощо. Але період загальної ейфорії був досить коротким. Пророко висловився Дмитро Павличко (Васильєв, Герасимова 2011, с. 8–9) у вірші «Коли умер кривавий Торквемада...»: «...Здох тиран, але стоїть тюрма!». Ці рядки стали пророцтвом-пересторогою, адже хрущовський постсталінізм не був цілковитим запереченням сталінізму. Тоталітарний режим зовні лібералізувався, але не розпрощався з тоталітарними методами.

У жовтні 1964 р. зняли М. Хрущова, на його місце прийшов Л. Брежнєв. А в серпні-вересні 1965 р. Україною прокотилася хвиля політичних арештів. Серед тих, хто потрапив за ґрати, переважно були шістдесятники: критик І. Світличний, маляр О. Заливаха⁴⁹, правозахисники

⁴² Лук'яненко Левко Григорович (1928–2018) – правозахисник, політичний і державний діяч. Доктор права Університету Альберти (Канада, 1993 р.). Герой України (2005 р.).

⁴³ Нонконформізм – неприйняття або критичне сприйняття норм, цінностей, цілей, панівних у конкретній групі в суспільстві, намір здолати догматичні стереотипи і замість пасивної безособової позиції виявити змістовну, індивідуальну.

⁴⁴ Підпорядкованість Української РСР послаблювала контакти із Заходом – звідси недостатня поінформованість світової громадськості про мистецький опір в Україні.

⁴⁵ Дзюба Іван Михайлович (1931–2022) – український літературознавець, літературний критик, громадський діяч, дисидент радянських часів. Герой України (2001 р.).

⁴⁶ Симоненко Василь Андрійович (1935–1963) – український поет і журналіст, шістдесятник.

⁴⁷ Драч Іван Федорович (1936–2018) – український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч. Герой України (2006 р.).

⁴⁸ Вінграновський Микола Степанович (1936–2004) – український письменник-шістдесятник, режисер, актор, сценарист і поет.

⁴⁹ Заливаха Опанас Іванович (1925–2007) – український живописець, відомий правозахисник-шістдесятник.

В. Мороз⁵⁰, брати Горині⁵¹ та ін. Почалася ера лицемірства й брехні, доносів і наклепів, закритих судів і публічних покаюнь, тюрем і спецбожевільень, а то й фізичних розправ, замаскованих під кримінальні злочини (наприклад, звірячі вбивства художниці А. Горської⁵², композитора В. Івасюка⁵³). А 4 вересня 1965 р. під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» І. Дзюба виступив із заявою-протестом проти арештів української інтелігенції. Його підтримали В. Чорновіл⁵⁴, В. Стус, який, незважаючи на крики в залі, голосно вигукнув: «Хто проти тиранії, встаньте!». Відважні піднялися. Решта залишилися сидіти. Усі відчували: настав час вибору. Або відстоювати свої позиції «до кінця», або «пристосуватись» до нових умов життя, або «демонстративно» замовчати. Саме перед таким вибором постали шістдесятники. Їхня юність закінчилася разом із першими арештами.

Головних варіантів виходу з цієї кризової, «межової» (у термінології екзистенціалістів) ситуації було всього три: 1) дисидентство – активне інакодумство, відкрите протистояння тоталітарному режимові, цілковите неприйняття його псевдоідеалів і псевдоцінностей, опозиційна громадська діяльність приречених на страту, свідомих своєї приреченості (В. Стус, І. Світличний, А. Горська та ін.); 2) «внутрішня еміграція» – самоізоляція у власному внутрішньому світі, втеча в мовчання (Л. Костенко⁵⁵, В. Шевчук⁵⁶, М. Коцюбинська та ін.); 3) конформізм – намагання ціною моральних та ідейних поступок врятувати власне життя і кар'єру; пасивне сприйняття нав'язуваної ідеології, підпорядкування «правилам гри» тоталітаризму заради фізичного виживання (Д. Павличко, І. Драч, В. Коротич⁵⁷ та ін.)

Перші гнили по тюрмах і висловлювали свою незгоду з політикою тоталітаризму через виснажливі голодування і відкриті листи протесту; другі намагалися хоч якось підтримати своїх братів по той бік колючого дроту (хто плиткою шоколаду, хто книжкою чи випискою з важливої статті в періодиці, хто – просто добрим словом у листі, якимось дивом пропущеному в «зону») і писали «в шухляду» (часом навіть без щонайменшої надії на друк); треті в цей час друкували сотні віршів і статей у періодиці, видавали десятки книжок з обов'язковими «паровозами» (програмовими поезіями про партію і Леніна, які «втягували» на собі цілу збірку, уможливлючи її вихід у світ) і «датськими віршами» (до «красних днів календаря»), обіймали високі посади у видавництвах, редакціях, творчих спілках, органах державної влади, отже, не тільки прямо не виступали проти системи, але й оспівували її.

Проте навряд чи ми маємо моральне право засуджувати других чи третіх, тому що ніхто з нас не може бути впевненим, що на їхньому місці неодмінно залишився б героєм. Однак це не заважає нам схилити голову перед тими, хто навіть у жахливих умовах «виправно-трудовах», а насправді – концентраційних таборів і поселень продовжував писати твори неперевершеної художньої вартості: наприклад, «Ґратовані сонети» І. Світличного, його поема «Курбас», що була присвячена пам'яті українського режисера Леся Курбаса, знищеного на сумнозвісних Соловках, рукописні збірки І. Калинця, що з'явилися друком на початку 1990-х рр. у Варшаві, Балтиморі, Торонто і Києві із символічними назвами: «Пробуджена муза» та «Невольнича муза». У них неначе відбилася свідомість ровесників поета, котрі відчули подих «відлиги», перейнялися нею і за це були жорстко покарані.

Отже, явище «шістдесятництва» було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями та ідейно-естетичними вподобаннями. Тут є і модерністи (І. Драч, В. Го-

⁵⁰ Мороз Валентин Якович (1936–2019) – український історик, один із найрадикальніших представників українського національного руху, політв'язень, дисидент.

⁵¹ Горинь Михайло Миколайович (1930–2013) – український правозахисник, дисидент і політв'язень радянських часів; Горинь Богдан Миколайович (н. 1936) – український політичний та громадський діяч, журналіст, мистецтвознавець, політолог, колишній дисидент; Горинь Микола Миколайович (н. 1945) – громадсько-політичний діяч, державний службовець.

⁵² Горська Алла Олександрівна (1929–1970) – українська художниця і відомий діяч правозахисного руху 1960-х рр. в Україні.

⁵³ Івасюк Володимир Михайлович (1949–1979) – український композитор і поет. Герой України (2009 р., посмертно).

⁵⁴ Чорновіл В'ячеслав Максимович (1937–1999) – літературний критик, публіцист, громадський і політичний діяч. Герой України (2000 р., посмертно).

⁵⁵ Костенко Ліна Василівна (н. 1930) – українська письменниця-шістдесятниця, поетеса. Лауреат Шевченківської премії (1987 р.), премії Антоновичів (1989 р.), премії Петрарки (1994 р.).

⁵⁶ Шевчук Валерій Олександрович (н. 1939) – український письменник-шістдесятник, майстер психологічної і готичної прози.

⁵⁷ Коротич Віталій Олексійович (н. 1936) – український поет, прозаїк, публіцист, перекладач з англійської мови. Лікар.

лобородько⁵⁸, М. Воробйов⁵⁹), і неоромантики (М. Вінграновський, Р. Лубківський⁶⁰), і неонародники (В. Симоненко, Б. Олійник⁶¹), і постмодерністи (В. Стус). Таке розмаїття свідчило про багатство відновлюваної української літератури. Воно не вкладалось у жорсткі рамки «соціалістичного реалізму», загрожувало його існуванню, і тому радянська влада та слухняна критика (М. Шамота⁶² та ін.) намагалися його дискредитувати, звинувачуючи в «естетизмі», «абстракціонізмі», відірваності від життя тощо.

Водночас навіть у межах офіційної імітаційної літератури пробивалися струмені опозиції. З літературного обігу було вилучено роман О. Гончара «Собор» (Гончар 2018) на тій підставі, що в ньому йшлося про потребу відновлення національної пам'яті, про право людини на свободу, засуджувалися прояви пристосуванства та національного нігілізму. Суттєві зміни сталися і в поезії Д. Павличка. З неї спроквола витіснялися штампи «соціалістичного реалізму», за якими дійсність розколювалася на дві непримиренно ворожі сили, що фарбувалися в контрастні чорний та білий кольори. Лірика дедалі глибше виповнювалася розмаїттям барв і форм, пізнавала принади яскравої метафори, проймалася насолодою творчого експерименту. Свідчення цьому – збірка «Гранослов» (1967 р.). Високі морально-етичні критерії поет обґрунтував і у великих віршованих формах («Поєдинок», «Вогнище» та ін.), до яких зверталися й інші поети. Можливо, найповніше в цьому жанрі розкрився талант Б. Олійника. Скромно дебютувавши у 1960-х рр., він поступово саморозкривався у філософському осмисленні принципових явищ етичного змісту («Дорога», «Рух», «Урок». «Доля» тощо). Особливе місце в його доробку посідає поема-цикл «Сиве сонце моє». Із переконливою силою художнього слова тут одухотворяється постать матері (Олійник 1978).

Діаметрально протилежної позиції послідовно дотримувалася Ліна Костенко (Дзюба 2008, с. 222–224). Вона зуміла показати особистий приклад спротиву офіційній імітаційній літературі. Не подаючи своїх рукописів до видавництв і журналів, вона кинула виклик тогочасному суспільному ладові. В її доробку відсутні поетичні акорди про «щасливе життя» під «мудрим керівництвом» компартії. Після збірки «Мандрівки серця» (1961 р.) лише 1977 р. з'явилася її книжка під символічною назвою «Над берегами вічної ріки». Невдовзі в українській літературі сталась особлива подія, пов'язана з публікацією її історичного роману у віршах «Маруся Чурай» (1979 р.). Читача вразила не тільки нова, свіжа інтерпретація відомого сюжету про легендарну співачку часів Хмельниччини, а й потужний спалах історії. Ця надчутлива перейнятість пам'яттю роду і народу перетворилася на провідну в поемах «Скіфська одіссея», «Дума про трьох братів Неазовських» та у віршах, позначених історіософічною пристрасстю («Лютіж», «Чигиринський колодязь», «Князь Василько», «Чадра Марусі» тощо). Поетеса змогла сфокусувати історичну перспективу в одну точку. Але, на відміну від представників «празької школи», вона не так заглиблювалася в минуле, як переводила його в сучасне.

В одну неподільну сув'язь поєднував долю давнього і нинішнього Києва П. Загребельний у романі «Диво», намагався поетапно висвітлити перебіг національного минулого («Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан» тощо). Письменники розширяли вікові рамки, зважувалися полемізувати з офіційною історіографією, яка відмовляла українству в знанні свого справжнього родоvodu. Тому брутальній критиці було піддано романи «Мальви» Р. Іваничука та «Меч Арея» І. Білика⁶³. Давню традицію самовидців-речників культурної опозиції продовжував В. Шевчук. У його творах часто зображені персонажі-книжники, наприклад, Семен-затворник («На полі смиренному»), Ілля Турчиновський⁶⁴ («Три листки за вікном»). Подібна манера спостерігається і в його романах, присвячених сучасності («Дім на горі»).

Незважаючи на те, що громадська діяльність представників творчої інтелігенції на початку 1960-х рр. розгорнулася саме в столиці, головними її ідеологами і провідниками стали саме представники Донбаського літературно-мистецького середовища. Для повноцінного аналізу

⁵⁸ Голобородько Василь Іванович (н. 1945) – український письменник.

⁵⁹ Воробйов Микола Панасович (н. 1941) – поет, художник (представник Київської і Лаврської шкіл).

⁶⁰ Лубківський Роман Мар'янович (1941–2015) – український письменник, державний і громадський діяч, Надзвичайний і Повноважний Посол України.

⁶¹ Олійник Борис Іллєч (1935–2017) – український поет, перекладач, відомий державний діяч.

⁶² Шамота Микола Захарович (1916–1984) – український літературознавець і критик партійного напрямку. Дійсний член АН УРСР (з 1967 р.).

⁶³ Білик Іван Іванович (1930–2012) – український письменник, історичний романіст, перекладач болгарської літератури, лауреат Шевченківської премії (1991 р.).

⁶⁴ Турчиновський Ілля Михайлович (1695 – ?) – син березанського сотника, колишній студент Києво-Могилянської академії, писар, священник.

їхньої діяльності необхідно проілюструвати громадську позицію і діяльність найяскравіших представників течії.

Один із найперших у русі шістдесятників – журналіст і письменник Григорій Титович Гайовий (н. 1937), який хоч і народився в Чернігівській області, у десятирічній школі навчався в Макіївці Сталінської області. Зрозуміло, що через те, що був сином «ворогу народу», мав критичні погляди на владу. Під час навчання в Київському університеті на факультеті журналістики був знайомий з Борисом Мар'яном⁶⁵, який певним чином вплинув на формування світогляду студентства. Б. Мар'ян був виключений із вишу 1956 р. і ув'язнений у січні 1957 р. на 5 років за виступ на зборах із програмою-мінімумом: усунути від влади привілейовану касту комуністів, дати можливість розвиватися профспілковому й молодіжному рухові тощо. У 1957 р., після другого курсу, Г. Гайовий поїхав на журналістську практику в Макіївку. Тут на вимогу редактора газети «Макеевский рабочий» затаврувати антипартійну групу Маленкова-Кагановича-Молотова відмовив, зазначивши, що вони для нього всі однакові. Унаслідок цього до ЦК пішов «сигнал», що Київський університет погано виховує студентів. До цього додалися свідчення, згідно з якими журналіст хвалив Л. Троцького, покривав антипартійників і критично висловлювався про В. Бєлінського, К. Маркса, писав глузливі епіграми на викладачів марксизму-ленізму. Тим часом домагався місця в гуртожитку, де з нього вимагали пояснювальну записку, в якій Г. Гайовий написав правду – і вона фактично стала самодоносом. Після цього був виключений з університету. Григорій Гайовий залишився в Макіївці, де працював кореспондентом газети «Комсомолец Донбасса». Згодом був відновлений в університеті, після закінчення якого в 1961 р. працював у Луганську в молодіжній газеті «Молодогвардієць» (потім – «Молода гвардія») (Довжук, Сергієнко 2012, с. 57).

За «антирадянські погляди», які Г. Гайовий неодноразово виказував, а також нотатки, куди записував анекдоти про М. Хрущова, у 1962 р. був засуджений на п'ять років. Оскільки ніяких конкретних дій, спрямованих на «підрив і ослаблення радянського державного і суспільного ладу», слідство інкримінувати не змогло, а за погляди нібито не судять, то Г. Гайовий уперто не визнавав себе винним. Усе ж через «антирадянські погляди» у щоденнику Луганський обласний суд 20 червня 1962 р. засудив його за ст. 62 і 64 ч. 1 КК УРСР до 5 років ув'язнення в таборах суворого режиму. Покарання відбував у «Дубровлагу», що в Мордовії. Г. Гайовий писав на клаптиках паперу вірші, зокрема, сатиричні, вивіз звідти повість «Зірвані квіти». Після звільнення у 1967 р. не мав можливості працювати за фахом, але культурницько-просвітницьку діяльність не залишав.

Тісно пов'язана з Донецьким краєм доля української поетеси, громадської діячки Галини Леонідівни Гордасевич (1935–2001). Хоча дитинство і юність поетеси не пов'язані з Донбасом, наприкінці 1954 р., уже маючи судимість за «антирадянську агітацію», Г. Гордасевич завербувалася у м. Сталіно, де в перші роки перебування працювала різноробом на будівництві, мешкала в гуртожитку, пішла у вечірню школу, щоб поступити згодом на фізичний факультет політехнічного інституту. Із вересня 1963 р. відвідувала літературне об'єднання «Обрій» при газеті «Комсомолец Донбасса», яким керував Йосип Курлат. Там познайомилася з Василем Стусом, Василем Захарченком, Володимиром Міщенком, Леонідом Талалаєм, Анатолієм Гарматюком. У тюрмі не написала жодного вірша, а тут вони пішли потоком, після чого Г. Гордасевич зрозуміла, що її покликання – література, а не фізика (Бажан 2012, с. 476–477).

Уже за правління Л. Брежнєва завдяки провокації органів держбезпеки 1968 р. у видавництві «Донбас» знімають з виробництва підписаний до друку рукопис нової збірки поезій Г. Гордасевич, у київському видавництві «Молодь» знищують верстку наступної книжки. Донецькі письменники влаштовують обструкцію «затятій націоналістці й бандерівці» (Довжук, Сергієнко 2012, с. 59).

Особливе місце у формуванні української національної свідомості належить донецькому критику і літературознавцю І. М. Дзюбі. Іван Михайлович народився в родині робітника гірничого кар'єру. З 1949 по 1953 р. навчався в Донецькому педагогічному інституті. Незважаючи на здобутий фах – російська філологія, визначає Донбас як край українського слова, сам переважно пише українською. У 1953–1957 рр. навчається в аспірантурі Інституту літератури АН УРСР. Уже з 1959 р. стає членом Співки письменників України. Невдовзі І. Дзюбу звільнено з журналу «Вітчизна» за «ідеологічні помилки».

І. Дзюба брав активну участь у роботі Клубу творчої молоді, створеного в Києві у 1960 р. під егідою міського комітету комсомолу. Поступово до роботи Клубу втягнулася молода творча

⁶⁵ Мар'ян Борис Тихонович (н. 1936) – із найперших шістдесятників, поет, перекладач, публіцист, громадський діяч.

інтелігенція, духовним лідером якої був І. Світличний, інтелектуальними лідерами Клубу стали І. Дзюба і Є. Сверстюк.

Саме в період згортання процесів лібералізації у країні в середині 1960-х рр. І. Дзюба складає текст книги, яка стала уособленням ідей шістдесятників «Інтернаціоналізм чи русифікація?». І. Дзюба намагався звернути увагу влади на становище української нації в СРСР. Найсильнішими місцями книги були сюжети, присвячені русифікації, прикладам українофобії, історії російської експансії і великодержавного шовінізму. Книга швидко поширилася в самвидаві, її читали по всій Україні. У середовищі інтелігенції з'явився справжній «культ Дзюби». Сам автор, людина дуже скромна і делікатна, не прагнув і не був готовий до такої популярності й такої ролі. Досить швидко книга «Інтернаціоналізм чи русифікація?» потрапляє за кордон. У 1968 р. видавництво «Сучасність» у Мюнхені вперше видало працю І. Дзюби книжкою. Потім книга була перекладена кількома мовами і видана в багатьох країнах, що призвело до переслідувань автора (Довжук, Сергієнко 2012, с. 61).

Визначаючи суть політизації культурницької діяльності, слід зазначити, що переважну більшість у цій течії становлять саме літератори: поети, прозаїки, критики, журналісти. Через літературне слово донесення змісту спрощується, тому зрозуміло, що саме письменники очолили дисидентський рух. Представники Донбасу становлять вагому частину цього руху.

Послідовним і безкомпромісним борцем з русифікацією України був Олекса (Олексій) Тихий (1927–1984). Народжений у Сталінській області, Олексій Іванович закінчив філософський факультет Московського державного університету, а до цього навчався в Запорізькому сільгоспінституті й у Дніпропетровському інституті інженерів транспорту. Учителював у школах Приазовського району Запорізької області й Костянтинівського району Сталінської області, потім працював на будівництві, учителем (викладав фізику й математику, українську мову), пожежником.

О. Тихий звернув на себе увагу КДБ ще в 1948 р. через критику єдиного кандидата в депутати. Другий арешт відбувся 15 січня 1957 р. за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами країн Варшавського договору, а також за «антирадянську агітацію» та «наклеп на КПРС і радянську дійсність» за ст. 54-10 КК УРСР за критичні висловлення про радянську школу. 18 травня 1958 р. Сталінським обласним судом засуджений на 7 років таборів суворого режиму і 5 років поразки у правах. Покарання відбував у Мордовії (ст. Явас Зубово-Полянського району).

Олекса Тихий випустив низку статей про русифікацію Донбасу, жалюгідне становище української мови й культури в Донбасі, статті з проблем українського села. Оскільки О. Тихого до роботи за фахом не допускали, працював монтажником, пожежником, випалював цеглу. Працюючи позмінно, мав можливість їздити до друзів по ув'язненню і правозахисників, пізніше поширював самвидав.

Декларуванням політичних поглядів О. Тихого стала книга «Роздуми», що була видана у США 1982 р., в якій письменник аналізує причини занепаду української мови на території Донбасу. Цікавість являє і збірка висловлювань видатних людей «Мова народу. Народ». О. Тихий склав словник неправильностей українських говорів Донбасу. Як зауважують колеги О. Тихого, він був зразковим носієм української літературної мови. Говорив правильно, обдаровуючи співрозмовника лагідною усмішкою. При цьому був людиною залізної волі, рідкісної толерантності, доброзичливості й виняткової терпимості (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, арк. 47).

Таким чином, загальною атмосферою розглядуваної епохи стало пробудження національної свідомості у сфері творчої інтелігенції. У державі, де терор став засобом державної політики, сам факт виникнення політичного дисидентства був феноменальним явищем. Саме тому відкритий політичний опір спершу викликав розгубленість серед органів партійно-державного керівництва. Проте скоро режим запровадив цілу систему найвигадливіших засобів нейтралізації опозиції: стеження, різноманітні провокації, а також спеціальні психіатричні лікарні, традиційні тюрми та табори, а за деякими версіями й політичні вбивства. Однак усі ці засоби не виправдали себе. Державний терор лише активізував політичний опір, оскільки випробування згуртували та викристалізували його серцевину, зміцнили переконання та завдання українських дисидентів. Своєю позицією дисиденти кинули виклик загальній масі, яка змирилась зі своїм становищем, системі, що нав'язувала свої правила кожній клітинці суспільного організму.

І хоча літераторами і митцями були задіяні найбільш дієві заходи впливу, українським інакшумцям не вдалось добитись поставлених завдань, не отримали вони також належної підтримки соціуму. Однак завдяки їхнім заявам перед світом укотре було поставлено українську проблему, власним прикладом нерівної боротьби засвідчено її злободенність, нестримне прагнення до самовизначення численної нації.

Список джерел та літератури

- БАЖАН, О. Г., 2012, Світлична Надія Олексіївна. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка. Т. 9: Прил-С, 944.
- БАРАН, В., 1992, Україна після Сталіна. Нариси історії. 1953–1985. Львів: Свобода, 448.
- БАРАН, В., 1996, Україна в 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 447.
- ВАСИЛЬЄВ, Г. Ю., ГЕРАСИМОВА, Г. П., 2011, Павличко Дмитро Васильович. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка. Т. 8: Па-Прик, 520.
- ГОНЧАР, О., 2018, Собор. Львів: Априорі, 296.
- ДЗЮБА, І. М., 2008, Костенко Ліна Василівна. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка. Т. 5: Кон-Кю, 568.
- ДОВЖУК, І. В., СЕРГІЄНКО, Г. С., 2012, Творча інтелігенція Донбасу в 50–60-х рр. ХХ ст.: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 122.
- ОЛІЙНИК, БОРИС, 1978, Сиве сонце моє. Бібліотека української літератури. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=24260>
- УКРАЇНСЬКА інтелігенція під судом КДБ, 1970, Матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного та ін. Мюнхен: Сучасність, 248.
- ЦЕНТРАЛЬНИЙ державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 4176. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4151.
- ЦЕНТРАЛЬНИЙ державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 590, оп. 1, спр. 146.

References

- BARAN, V., 1992, *Ukraina pislia Stalina. Narisy istorii. 1953–1985* [Ukraine after Stalin. History essays. 1953–1985]. Lviv: Svoboda, 448. [In Ukrainian].
- BARAN, V., 1996, *Ukraina v 1950–1960-kh rr.: evoliutsiia totalitarnoi systemy* [Ukraine in the 1950s and 1960s: the evolution of the totalitarian system]. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 447. [In Ukrainian].
- BAZHAN, O. H., 2012, *Svitlychna Nadiia Oleksiivna* [Svitlychna Nadiia Oleksiivna]. In V. A. Smolii (ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9). Kyiv: Nauk. dumka, 944. [In Ukrainian].
- DOVZHUK, I. V., SERHIENKO, H. S., 2012, *Tvorcha intelihentsiia Donbasu v 50–60-kh rr. XX st.* [The creative intelligentsia of Donbas in the 50s and 60s of the 20th century]: monohrafiia. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 122. [In Ukrainian].
- DZIUBA, I. M., 2008, *Kostenko Lina Vasylivna* [Lina Vasylivna Kostenko]. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 5). Kyiv: Nauk. dumka, 568. [In Ukrainian].
- HONCHAR, O., 2018, *Sobor* [Cathedral]. Lviv: Apriori, 296. [In Ukrainian].
- OLIINYK, BORYS, 1978, *Syve sontse moe* [My gray sun]. Biblioteka ukrainskoi literatury. [Online]. Available from: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=24260>
- TSDAHO Ukrainy [CSAPA of Ukraine], f. 1, op. 24, spr. 4176. [In Ukrainian].
- TSENTRALNYI derzhavnyi arkhiv hromadskykh obednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] (TSDAHO Ukrainy), f. 1, op. 24, spr. 4151. [In Ukrainian].
- TSENTRALNYI derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine], f. 590, op. 1, spr. 146. [In Ukrainian].
- UKRAINSKA intelihentsiia pid sudom KDB [The Ukrainian intelligentsia is on trial by the KGB], 1970, *Materialy z protsesiv V. Chornovola, M. Masiutka, M. Ozernoho ta in.* Miunkhen: Suchasnist, 248. [In Ukrainian].
- VASYLEV, H. Yu., HERASYMOVA, H. P., 2011, *Pavlychko Dmytro Vasyliovych* [Dmytro Vasyliovych Pavlychko]. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 8). Kyiv: Nauk. dumka, 520. [In Ukrainian].

Політизація діяльності творчої інтелігенції України (1960-ті рр.)

У статті розглядається політизація культурно-просвітницької діяльності творчої інтелігенції України в 60-х роках минулого століття. Зазначено, що загальною атмосферою розглядуваної епохи стало пробудження національної свідомості у сфері творчої інтелігенції. У державі, де терор став засобом державної політики, сам факт виникнення політичного дисидентства був феноменальним явищем. Режим запровадив цілу систему найвигадливіших засобів нейтралізації опозиції: стеження, різноманітні провокації, а також спеціальні психіатричні лікарні, традиційні тюрми та табори. Однак усі ці засоби не виправдали себе. Державний терор лише активізував політичний опір, оскільки випробування згуртували та викристалізували його серцевину, зміцнили переконання та завдання українських дисидентів.

Дисиденти розворушили суспільство, спричинили конфлікт світоглядів, що було видатним досягненням за умов загальної одностайності. Їхні погляди можна сприймати чи заперечувати, але тільки не ігнорувати реакції на факт їхньої свідомої самопожертви. Своєю позицією дисиденти кинули виклик загальній масі, яка змирилась зі своїм становищем, системою, що нав'язувала свої правила кожній клітинці суспільного організму.

На тлі всесоюзного дисидентського руху визначальною рисою українського став наголос на позиції, що без забезпечення прав нації неможливе виконання прав людини. Серед представників творчої інтелігенції України, які з початку 1960-х років висунули ряд політичних умов, особливе місце належить представникам Донецького регіону.

Ключові слова: творча інтелігенція, письменники, поети, культурництво, політизація, дисидентський рух.

Igor Dovzhuk, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Communications, Document Science and Information Technologies, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Ігор Довжук, доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційних технологій Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

Received: 20.06.2024

Advance Access Published: October, 2024